

Lunden ved Tissø – Hvidernes herresæde?

Lisbeth Pedersen

Fig. 1. Sæby Lund/Lunden set fra øst. Stedet ligger lige syd for Tissø's afløb i Nedre Halleby Å. Pilen markerer, hvor en ganske svag højning af munkestensbrokker dækker over fundamentsgrøfter til et stenhus fra 1200-årene. Foto Jens Nielsen.

Arkæologiske undersøgelser ved sydvestbredden af Tissø har afsløret konturerne af en befæstet stormandsgård fra 1200-årene (fig. 1). Stedet kan være en af Hvideslægtsens besiddelser, nærmere betegnet Hallenslevlund, hvor Esbern Snares barnebarn, Absalon Andersen, den 3. de-

cember 1284 gjorde testamente og blandt andet indløste familiens gamle gæld til munkene i Sorø. Artiklen præsenterer resultaterne af de sonderende arkæologiske udgravninger, fascinerende detektorfund og undersøgelsens videre perspektiver. Den danner desuden optakten til den

efterfølgende artikels fortælling om Hvidernes gaver til Sorø Kloster.

De legendariske Hvider

I 1100- og 1200-årene var den slægt, vi i dag opfatter som Hvideklanen, godsbesiddere på Sjælland i den helt store stil. Omkring 1200 skrev Saxo sin Danmarkskronike og introducerede her slægten som en af de mest indflydelsesrige familier i Danmark i 1100- og 1200-årene. I den slægts-historie var roskildebispens Absalon (død 1201) en nøgleperson. Han havde sat Saxo til at skrive historien, og Absalon selv var en af Saxo's vigtigste meddelere. Det kan derfor ikke undre, at han, sammen med broderen Esbern Snare og hele deres slægt, fik en særlig plads i fortællingen. Andre skriftlige kilder angiver imidlertid, at denne vidt forgrenede slægt gennem flere generationer vitterligt havde stor indflydelse på rigets verdslige og gejstlige politik. Det skete ikke uden skrammer, og magtspillet delte i

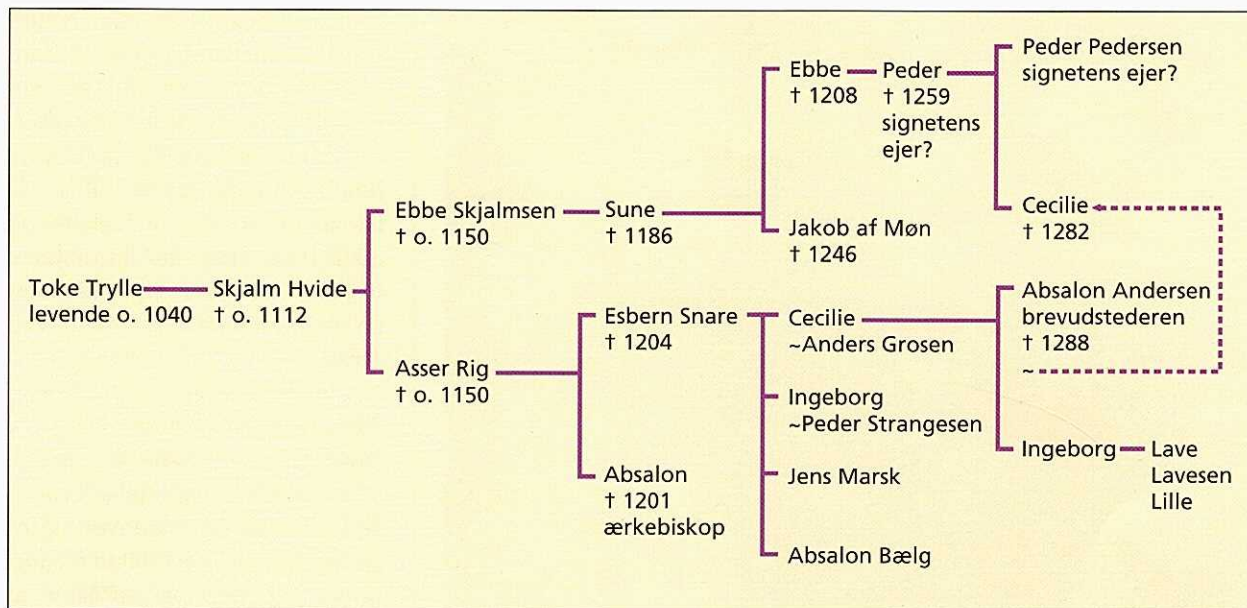

Fig. 2. Forenklet taule over en del af Hvideslægten. Den angiver personer, som er omtalt i artiklen. Der henvises yderligere til fig. 1 og fig. 9 i Kim Esmarks artikel.

lange perioder familien i loyalitet over for stridende grene af kongefamilien og i kampe mellem kongemagt og kirke¹.

Slægten træder ind i historien, da den sjællandske stormand, Toke Trylle, omkring 1040 lod sig døbe (fig. 2). Sønnen, Skjalm Hvide, havde ifølge Saxo befalingen over den sjællandske flåde, når kongen brugte sin ret til at indkalde ledingsflåden. Det er også ham, som har lagt navn til en slægt, der i 1100- og 1200-årene kom til at besætte betydelige embeder i riget som kanslere, kammermestre, droster og

gældkere. Inden for kirken blev ikke mindre end ti medlemmer af slægten biskopper og fem af dem endda ærkebiskopper. Kongedøtre blev gift ind i familien, og to af slægtens kvinder blev dronninger i Sverige, mens andre blev gift ind i danske og tyske stormandslægter.

Hviderne blev hovedrige i løbet af 1100- og 1200-årene og besad store landområder både på Sjælland, i Skåne og Jylland. I Vestsjælland havde de udstrakte besiddelser omkring Sorø, hvor de byggede et kloster som slægtens religiøse samlingspunkt og grav-

kirke. Testamenter, gavebreve og Sorø Klosters Gavebog er nogle af de kilder, som ligger til grund for eftertidens vurderinger af slægtens besiddelser. Det er da også herigennem, at vi har viden om, at biskop Absalon og Esbern Snare blandt andet ejede godser og gårde omkring Holbæk, Åmøserne, Kalundborg, på Tissøegnen og omkring Havrebjerg, som de tilsyneladende havde arvet efter faderen, Asser Rig². Disse dokumenter kan imidlertid kun give et begrænset indtryk af slægtens samlede besiddelser, for de omtaler kun ejendomme,

Fig. 3. "Skatten" opsamlet ved Lunden i 1990'erne. Steen Ahlgreen fandt foruden seglstampen og sølvsmykket også forskellige bronzespænder, hvoraf flere var forgyldte, et vægglod og en støberest af bronze. Foto Flemming Rasmussen.

Fig. 4a. Seglstampe fra Lunden, forside. Stampen er 7 cm høj og har oprindeligt været 6 cm bred, men den øverste tredjedel er brækket af. Seglstamper var af største værdi og betydning i middelalderen. Deres aftryk havde juridisk gyldighed på samme måde, som en underskrift har det i dag. Foto Flemming Rasmussen.

Fig. 4b. Stampen, bagside. Tydelige mærker fra hammerslag viser, at stampen er brækket forsættligt og ikke bare som resultat af senere tiders jordbearbejdning. Foto Flemming Rasmussen.

som er indgået i en eller anden transaktion. Fund, der kan tilføre ny viden om slægtens ejendomme, vil derfor altid vække interesse. Det var tilfældet i 1999, da Kalundborg og Omegns Museum fik kendskab til en seglstampe med Hvidernes karakteristiske bjælkevåben, der var opsamlet på ejendommen "Lunden" ved Tissø.

Syn for sagn

Sandt at sige havde der længe gået ry om en middelalderborg ved Lunden. En overlevering fra anden halvdel af 1800-tallet fortæller, at der på spidsen af Lunden mellem Tissø og Ravnemose var fundet grundmuren til en fæstning eller et kloster, som havde været hovedrigt.

Stedet havde en gang været belejret, men pengene var lagt i en kiste og skjult på bunden af Tissø. En lidt sær gammel mand havde i årevis ledt efter denne kiste, men uden held³. Lokaliteten er let at finde, for Ravnemose kan på såkaldte byblade fra 1859 udpeges som engdrag omkring Bøstrup Å.

Heldet var da også med Steen Ahlgreen, da han i 1990'erne netop ved spidsen af Lunden fandt flere eksklusive metalgenstande fra 1200-årene med sin detektor

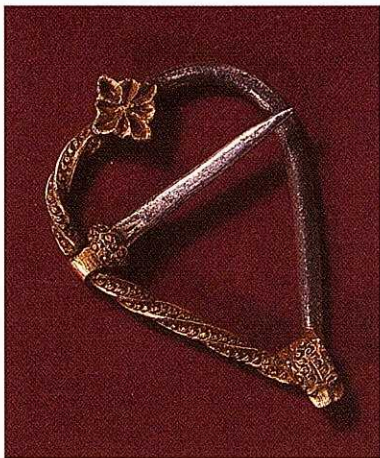

Fig. 5. Skjoldformet forgyldt sølvspænde fra Lunden. Smykket er 4,6 cm højt og 3,5 cm bredt. Den ene halvdel af spændets ramme er facetteret, snoet og dekoreret med indpunslede cirkler. Den anden halvdel er glat og båndformet. Tornen er glat bortset fra den dekorerede knop ved rammen. Spændet har øverst en roset, og nederst ender det i et dyrehoved. Foto Flemming Rasmussen.

(fig. 3). Han havde afsøgt et område med brokker af munkesten og fundet en skjoldformet seglstampe med slyngdekorerede tværbjælker (fig. 4a,b), et forment forgyldt sølvspænde (fig. 5), et bogspænde af forgyldt bronze og flere bronzebeslag. Ejeren og forpagteren af Lunden kunne yderligere supplere med oplysninger om, at der var fjernet flere store marksten, som havde ligget i vejen for markarbejdet. Den gamle overlevering

om et hus og sjældne sager ved den sydvestlige søbred byggede tilsyneladende på håndgribelige kendsgerninger.

Eftersyn i arkiverne afslørede flere fund fra vikingetid og middelalder, som skærpede interessen for stedet. Således var der i 1982 opsamlet en spydspids fra vikingetiden. Den er i sig selv ganske interessant set i lyset af, at et af landets betydeligste stormandsæder fra vikingetiden ligger i synsafstand knap en km nord for Lunden⁴. I arkivet på museet i Kalundborg er der omtalt en økse fra middelalderen, som var kommet for dagens lys i 1884, da vandstanden i

Fig. 6. Oversigtstegning. Sæby sogn er markeret med grøn, Hallenslev med gul, øvrige sogne med grå. Kringletegnet angiver synlige monumenter, der er værd at opsøge. Bendt Niensens Tegnestue.

Tissø blev sænket⁵. Endelig havde museet oplysninger om, at en privat samling med oldsager fra Lunden indeholdt et stykke rhinsk lava eller glimmergnejs, som kan stamme fra en kværnsten, der har været importeret fra Rhinegnene eller Sydnorge i vikingetid eller middelalder⁶.

Topografi

Lunden danner i dag et lille lavtliggende næs, der kiler sig ud mellem Tissø, Nedre Halleby Å og Bøstrup Å ved søens sydvestlige bred (fig. 6). Engarealerne omkring Bøstrup Å omsluttede før hen så meget af holmen, at en bred bræmme af grus og moræneler har været den eneste tørskoede vej ind til landsbyen Hallenslev (fig. 7). Siden 1884 har vandstanden i Tissø i flere omgange været sænket, i alt ca. 2 meter, så middelalderbebyggelsen ligger nu betydeligt længere fra søbredden, end den gjorde oprindeligt.

De fine detektorfund foranledigede museet til at afsøge store dele af markoverfladen sammen med medlemmer af Kalundborg Arkæologiforening. De røde munkestensbrokker lyste denne regngrå januardag op mod den brungule stubmark. Brokkerne kunne yderligere spores med

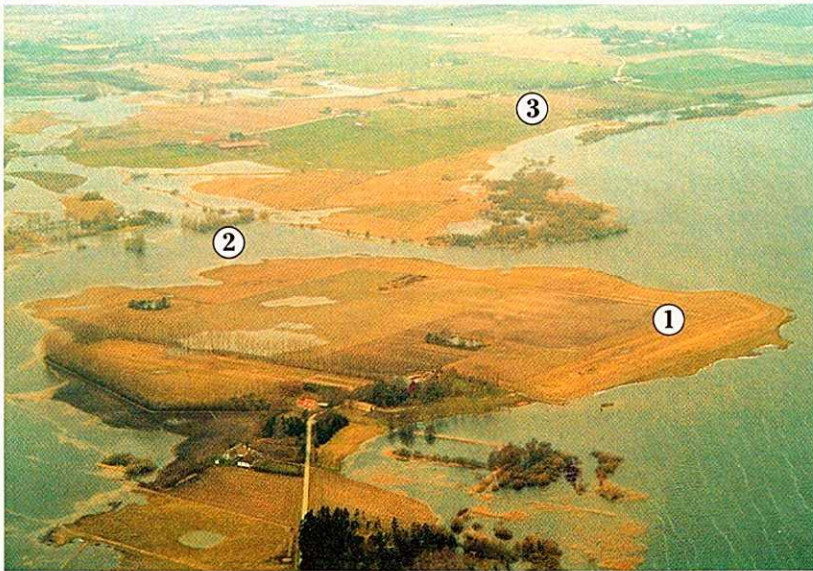

Fig. 7. Lunden set fra syd en diset martsdag i 2002. Ekstraordinær høj vandstand i Tissø kan visse år anskueliggøre søens vandstand, før der blev lavet reguleringer i slutningen af 1800-tallet. Flyfotoet illustrerer, hvordan den befæstede stormandsgård på det yderste næs i 1200-årene nærmest lå på en lille holm omgivet af vand og vådområder på stort set alle sider. 1: stormandsgård fra 1200-tallet; 2: Halleby Å; 3: stormandssæde fra vikingetid. Foto Gunnar Jørgensen.

spade ud i brakmarken, som lå ned til søbredden. Ansamlingen af munkesten blev dermed afgrænset til et aflangt område på 60 meter i øst-vestlig retning. Trods ihærdige afsøgninger af området og den omgivende markflade fremkom der ved den lejlighed overraskende nok kun nogle få og ukarakteristiske genstande af jern og bronze.

Til gengæld afslørede analyser af jordens fosfatindhold relativt

høje værdier nogle meter syd for munkestenene⁷. Analyserne blev gennemført, fordi koncentrationer af fosfat i jorden kan afsløre bebyggelser fra jernalder, vikingetid eller middelalder. Sådanne koncentrationer stammer fra fortidens ophobninger af dyregødning og -knogler, hvis store indhold af fosfat kun langsomt vaskes ud af jorden. De høje fosfatværdier ved Lunden blev påvist i nogen afstand fra den nuværende landbrugsejendom og kunne

derfor repræsentere et møddingsområde fra ældre bebyggelser på stedet. Den brudte middelalderlige seglstampe var opsamlet tæt ved den mulige mødding, hvad der vel ikke er unaturligt for en genstand, som er brækket i stykker og kasseret.

Prøveundersøgelserne

De opsigtsvækkende fund tilskyndede til en prøvegravning, som Kalundborg og Omegns Museum gennemførte i efteråret 2000⁸. Den blev mulig takket være støtte fra Høng Kommune, familien Dedenroth-Lindenskovs donation til museets fond og med ejernes, Jens og Tut Rasmussens store velvilje. Målet var primært at fastslå, hvilke bygningsrester brokkerne dækkede over og dernæst at indsamle materiale, som kunne datere anlægget⁹.

Afsøgningen foregik med en gravemaskine, som i lange baner gravede pløjejorden af i tynde lag for at frilægge strukturer fra bygninger og anlæg i undergrunden (fig. 8). Der blev således trukket søgerender på kryds og tværs ind over munkestenskoncentrationen. Et par render blev gravet gennem det mulige møddingsområde og hen over fundstederne for seglstampen og

Fig. 8. Et første blik på koncentrationen af munkesten. Der blev trukket to grøfter vinkelret på hinanden gennem murbrokkerne. Muldjorden blev gravet af i tynde lag, som blev afsøgt med metaldetektor. Metoden bragte mange middelalderlige jerngenstande for dagens lys. Foto L. Pedersen.

sølvspændet. Metoden afslørede $1\frac{1}{2}$ til 2 m brede fundamentsgrøfter til et hus, som målte 10x29 meter i ydre mål. Grøfterne stod skarpest aftegnet mod øst, nord og vest og indeholdt store marksten, mindre pigsten og nedbrydningsmateriale fra et murstenhus (fig. 9). Den sydlige væg var mere ødelagt. Den tegnede sig som en smal bræmme af pigsten, der tilsyneladende var de sidste rester af et stenfundament, som var fjernet, fordi det lå i vejen for markarbejde.

Vi stod således over for ruinerne af et næsten nedbrudt hus, hvis sokkel og muligvis dele af den nederste etage har været sat med marksten. Kældre i kampesten er påvist ved flere af middelalderens stormandsgårde fra 1100- og 1200-årene på Sjælland, f.eks. ved Fjenneslev nær Sorø, på Sankt Jørgensbjerg i Roskilde og i Søndre Jernløse ved Holbæk¹⁰. De mange brokker af

Fig. 9. Den nordlige del af fundamentet af stenhuset, set fra nordvest. Pigsten og kampesten stikker op i fladen, der ikke blev rensat af for at skåne strukturerne til senere arkæologiske udgravninger. Hegnspælene på engen i billedets baggrund angiver, hvor søbredden omtrentligt lå, da huset var beboet i 1200-årenes anden halvdel. De hvide og røde felter på landmålerstokken måler hver 20 cm. Foto Lisbeth Pedersen.

munkesten, som var jævnet ud over fundamentene ved Lunden, taler for, at bygningens øvre dele har været muret af håndstrøgne, store sten. Denne bygning har rummet selve stormandsboligen, på latin et palatium, der kendes fra flere af datidens betydelige borge som Kalundborg og Vordingborg, på Pedersborg ved Sorø samt de ældste dele af Dragsholm og Nyborg slot¹¹.

Teglsten blev i 1100-årenes anden halvdel et nyt og revolutionerende byggemateriale i Danmark. Teglteknikken kom hertil fra Norditalien, men råstofferne, ler til sten og kalk til mørtel, forekom mange steder lokalt, så konger, biskopper og stormænd kunne hurtigt iværksætte nye og prestigebetonede byggerier i form af kirker, borge og fornemme hovedbygninger. Et illustrativt eksempel er rundkirken i Bjernede på Sjælland, som Skjalm Hvides barnebarn, Sune Ebbeson, lagde grundstenene til. Sune Ebbeson, der døde i 1186, havde påbegyndt byggeriet med kampesten, der var hugget til i små kvadre. I en højde af 7,2 m over soklen skiftede bygherren, som efter en mursnor, pludseligt byggematerialer og fuldførte byggeriet med teglsten (se fig. 3

i den følgende artikel af Kim Esmark)¹².

Ved Lunden blev der i søgerenderne syd for huset endvidere påvist spor efter jordgravede stolper og smalle grøfter. Sådanne strukturer ses hyppigt på udgravede middelalderlige landsbyer, også i Vestsjælland, og udgør fundamentene til tømrede huse og lerklinede bygninger¹³. De økonomiske rammer for prøvegravningen gav ikke mulighed for at undersøge, hvordan strukturerne hørte sammen, men meget taler for, at stolpehullerne og de smalle grøfter repræsenterer bindingsværkshuse, der har stået på pladsen syd for stenshuset. Det var også her, at koncentrationen af fosfat blev påvist sammen med mange jerngenstande i form af hestesko, jernsøm og spigre, hvad der vel ikke er unaturligt for et møddingsområde, der efter alt at dømme har ligget på pladsen mellem gårdens bygninger.

Voldgravene

Undersøgelsens store overraskelse var et system af dybe grøfter, der kunne følges over mere end 600 meter. Systemet dukkede op 15 meter nord for fundamentene til stenshuset og blev umiddelbart forklaret som en skelgrøft. En lodret gennemskæ-

ring afslørede imidlertid, at den udgjorde en markant grav, der målte to meter i bredden og var godt en meter dyb (fig. 10). Undergrunden måtte imidlertid "tæppes af" for pløjejord over store områder, før det stod klart, at grøfterne definerer og afgrænser to områder ude på Lunden (fig. 11). Det ene ligger nord for fundamentene af stenshuset, hvor en buetformet grøft afsnører det yderste af holmen (fig. 12). Her blev der påvist et kvadratisk område med munkesten, som kan være resterne af et lille hus eller tårn umiddelbart syd for Tissø's afløb til Nedre Halleby Å. Det andet område er tilsluttet den buetformede afsnøring af spidsen og afgrænser gårdens primære område, selve toften. Denne er indrammet af to lange grøfter, som indhegner en stor rektangulær forplads på 4800 m² syd for huset samt en 11 m bred og mere end 125 m lang vej, som fører frem til forpladsen. Det skal til sammenligning nævnes, at den borggård, der hørte til Esbern Snares og senere datteren Ingeborgs bolig på Vestborgen i Kalundborg i 1200-årene, kun dækkede 4200 m² ¹⁴. I øst ud mod Tissø fortøner grøfterne sig ud i grusede og sandede aflejringer, der havde karakter af gammel søbred, og de an-

Fig. 10. Lodret gennemskæring af grøften nord for huset. Samme brede U-formede tværsnit fremkom i andre tværsnit af grøfterne. Der er tilsyneladende tale om ét sammenhængende grøftsystem. De hvide og røde felter på landmålerstokken måler hver 20 cm. Foto Lisbeth Pedersen.

Fig. 11. Afdækning af grøftsystemet. Grøfternes muldblandede fyld aftegnede sig tydeligt mod den gule moræneundergrund. Der er foreløbig påvist mere end 600 meter grav omkring den middelalderlige gård ved Lunden. Foto Lisbeth Pedersen.

giver omtrentligt, hvor vandstanden tidligere har stået i søen. Mod syd kunne grøfterne spores helt frem til haven til den nuværende gård "Lunden", uden at det dermed blev klart, hvor og hvordan den indrammede vej slutter. Den sigter imidlertid hen mod vore dages eneste kørevej mellem Lunden og landsbyen Halenslev.

Som nævnt skulle der flyttes meget pløjejord for at klarlægge omfanget og karakteren af grøftsystemet. Dette gravearbejde med maskine var dog for intet at regne mod de mere end 1400 m³ eller 2500 t. stiv lerjord, som i 1200-årene har været flyttet med håndkraft for at etablere grøfterne¹⁵. Den opgravede jord har vel sagtens været kastet op som volde for at give stedet en ekstra beskyttelse.

En lodret gennemskæring af grøften syd for fundamenterne viste samme U-form og samme ensartede muldblandede fyld som et tilsvarende tværsnit af grøften nord for omridset af stenhuset. Fylden var begge steder kun iblandet nogle få stykker trækul og små teglstensstumper, mens affald fra beboelsen og materialer fra nedbrydning af huset tilsyneladende manglede. Det kan der være flere grunde til. Én for-

klaring kan være, at grøfterne kun har stået åbne i kort tid, så affald ikke nåede at blive ophobet. En anden grund kan være, at grøfterne jævnligt har været ren-

set op, og kun jord fra de opgravede volde blev jævnet tilbage, da anlægget skulle sløjfes. Det står ikke klart, hvilket formål der har ligget bag etablering af

det omfattende system af vold og grav. Der kan være tale om en kombination mellem en juridisk markering af gårdtoftens grænser og en praktisk foranstaltning,

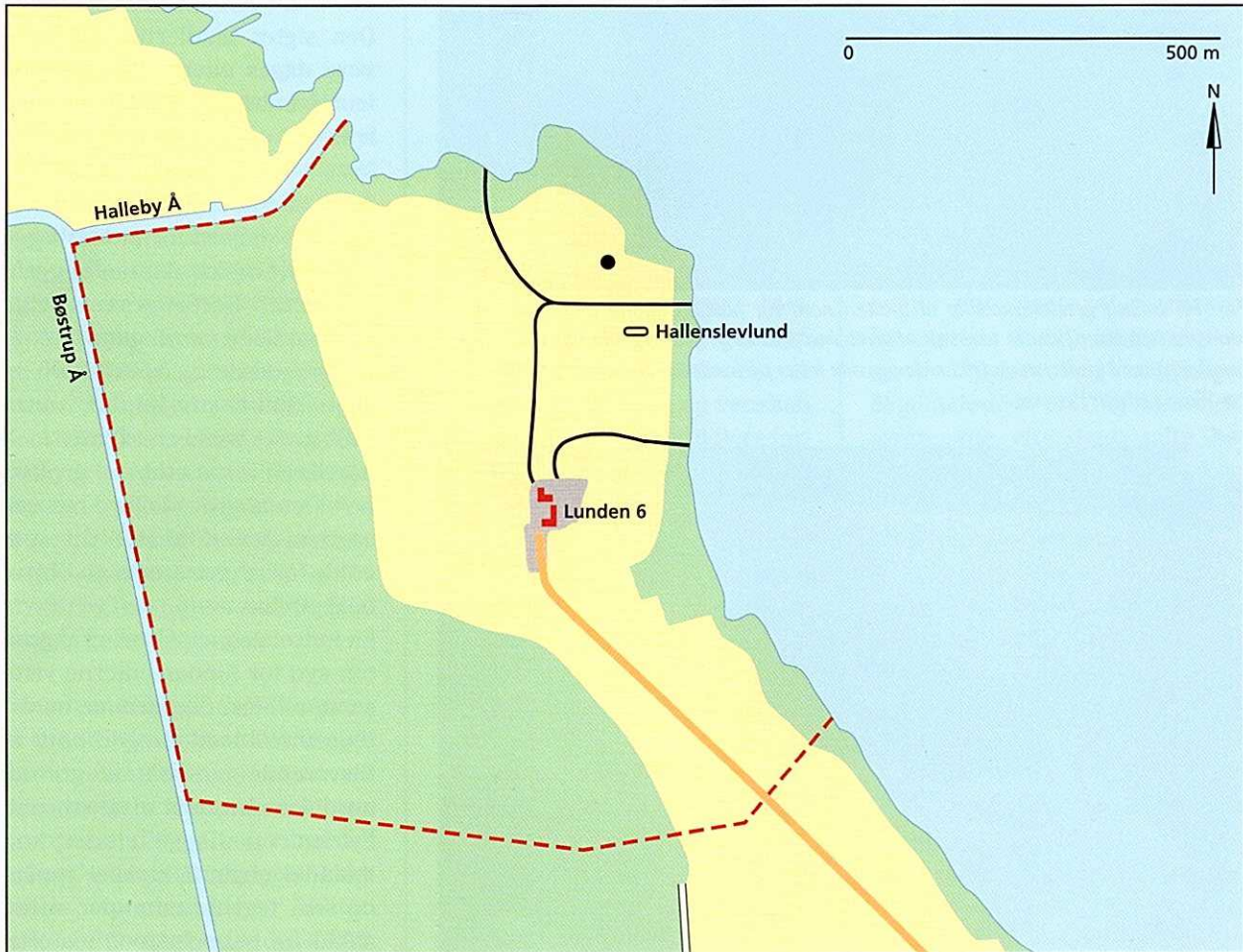

Fig. 12. Oversigtstegning af anlæggets udstrækning. Det forskansede herresæde ved Lunden lå i sin tid ganske afsides omgivet af sø (blå) og mosedrag (grøn), kun tilgængeligt via en langtange. Koncentrationen af munkesten aftegner sig i terrænet som en ganske svag højning hen over husets fundamenter. Sort prik markerer endnu en munkestensspredning. Tegning Bendt Nielsens Tegnestue.

der skulle holde græssende køer og heste væk fra de beboede områder. Den isolerede placering mellem sø, åløb og vådområder i sammenhæng med de omfattende jordarbejder, der har ligget bag etablering af vold og grav omkring gården og næsset, taler meget for, at der har ligget forsvarsmæssige funktioner bag.

Fundene

Til pragtfundene hører et skjoldformet forgyldt sølvspænde – af kvalitet blandt de fineste fra datidens Danmark (se fig. 5). Der kendes kun nogle få stykker af samme type i Danmark. To spænder, der er næsten identiske med det fra Lunden, lå sammen med ca. 2450 mønter i en malmgryde ved Bjæverskov ved Køge. Mønternes datering tyder på, at skatten blev gravet ned i slutningen af 1250'erne, så spænderne må være fremstillet før dette tidspunkt¹⁶. Spænderne fra Bjæverskov og Lunden har så mange dekorative elementer fælles, at de må være produceret på samme værksted. Stykket fra Lunden er slidt, så det er rimeligt at regne med, at det har været tabt eller kasseret på stedet i sidste halvdel af 1200-årene.

Fundet af den brækkede seglstampe med et af den magtfulde

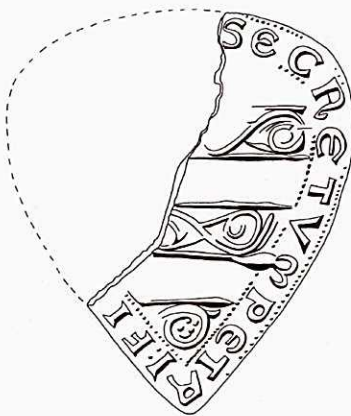

Fig. 13. Spejlbillede af seglstampen. Seglstamper blev presset ind i voks og aftrykket hæftet på dokumenter for at bevidne deres rigtighed. Stampernes præg står derfor altid spejlvendt, men læses retvendt i aftrykkene, som på tegningen her. Tegning Jørgen Kragelund, Skalk.

Hvideklans karakteristiske grundvåben er i sig selv ganske bemærkelsesværdigt (fig. 13, se også fig. 4). Stampen er præget med en omskrift langs kanten og seks tværbånd, hvoraf tre er damascerede, og har dermed lighed med et aftryk fra det segl, som Jacob Sunesøn af Møn anvendte i 1225. Han var et oldebarn af Skjalm Hvide og barnebarn af Ebbe Skjalmsen, i hvis efterslægt den type bjælkevåben blev nedarvet¹⁷.

Stampen fra Lunden ved Tissø har form som et langt, spidst skjold. Omskriften, der er indgraveret spejlvendt tæt ved kanten, lyder: SECRETUM PETRI: FL.... . Seglet er desværre brækket gennem navnebåndet, så indskriften kun kan tydes til: Peter ... søns segl. Hvem Peter var søn af, får vi først at vide, hvis den afbrudte del eller et positivt aftryk kommer for en dag ved et sandt lykkektræf. Ligheden med Jacob af Møns segl foranlediger heraldikere til at pege på, at ejeren af seglstampen fra Lunden skal findes blandt Hvideslægtens medlemmer, men der er forskellige meninger om stampens alder og ejer. Det er fra én side fremført, at skjoldformen og bogstavtyperne i omskriften daterer stampen til 1200-årene, muligvis den anden halvdel. Som ejer er foreslået Peder Pedersen, der var bror til Cæcilie Pedersdatter og dermed svoger til Absalon Andersen, et af Esbern Snares børnebørn (se fig. 2)¹⁸. Som det senere vil fremgå, opholdt denne Absalon Andersen sig efter al sandsynlighed på Lunden i 1284. Der er fra anden side peget på, at stampen ud fra detaljer i indskriften skal dateres til 1200-årenes midte, og sønderbrydningen er sat i forbindelse med det faktum, at Esbern Snares efterkom-

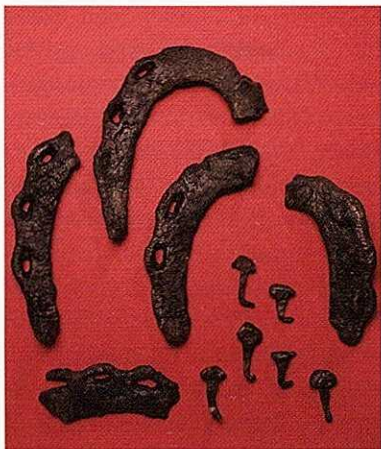

Fig. 14. Hestesko fra Lunden. Middelalderlige hestesko og -søm var de almindeligste fund. Hesteholdet var tilsyneladende stort på stedet i 1100- og 1200-årene. Foto Flemming Rasmussen.

mere kom i klemme i opgøret mellem Erik, Abel og Kristoffer i årene efter Valdemar den Stores død i 1241. Dermed kan også andre "Pedere" i Hvideslægten komme på tale som seglets ejer, for eksempel kan Absalon Andersens svigerfader, Peder Ebbesen, være en mulighed¹⁹.

Fund af segl på borge og voldsteder i Danmark har påkaldt sig megen opmærksomhed i de senere år takket være afsøgninger med metaldetektorer. Omkring en fjerdedel af de fundne segl-stamper er slået i stykker i lighed med det fra Lunden. Der har været fremsat flere forskellige

Fig. 15. Hanke, bidsler, værktøj og blyaf-fald. Disse fund fremkom fortrinsvis omkring møddingsområdet. Foto Flemming Rasmussen.

forklaringer på dette. Ejerne kan for eksempel have fået et nyt segl eller være afgået ved døden. Det gamle segl blev derefter ødelagt for at undgå, hvad der i dag svarer til falske underskrifter. En anden forklaring kan være, at ejerne fik brudt deres segl eller frataget dem som symbol på, at de havde forbrudt sig mod loven og var frakendt privilegier og rettigheder²⁰. Det giver for eksempel Hvideætlingen, Lave Lavesen af Høng, udtryk for i sit testamente af 14. marts 1291. Han sad fængslet på borgen i Kalundborg for forbrydelse mod kongen og noterede i sit testamente, at dette blev forsynet med eksekutorer-

nes og vidnernes segl. Han var ude af stand til at bruge sit eget, fordi han var fængslet²¹. En tredje grund til sønderbrydning kan dog også være, at ejeren fik stukket et segl i nyt design og lod det gamle brække itu for at undgå misbrug.

Var de første fund fra Lunden opsigtsvækkende, så var materialet fra de efterfølgende rekognosceringer om end ikke iøjnefaldende så dog tankevækkende. Overraskende nok glimrede keramik og andre rester fra husholdning ved deres fravær. Det kunne tyde på, at stedet har været ryddet for alt indbo, inden huset blev revet ned og stedet jævnet med jorden. Kasseret inventar og affald kan også være

Fig. 16. Pigspore fra vikingetid. Det yderste af grenene mangler. Brudstykket måler 11 cm. Den 8,5 cm lange dorn er yderst prydet med en bronzering. Foto Jens Olsen.

smidt ud i søen og dermed indlejret og bevaret i søaflejringer ud for ruinerne af middelaldergården.

Til gengæld frembragte Steen Ahlgreens systematiske afsøgninger med metaldetektor under prøvegravningen talrige metalfund af jernsøm, spigre, blystykker, små spænder og hanke af bronze, brudstykker fra bidsler og ikke mindst talrige hestesko og -søm (fig. 14-15). Hestekoene var af typen med tunget yderkant, som var fremherskende i 1100- og 1200 årene i Danmark²². Og som en hilsen fra en endnu fjernere tid blev der umiddelbart vest for kørevejen, der førte frem til forpladsen og gården, fundet en næsten hel pigspore af jern fra vikingetid²³ (fig. 16).

Blandt bygningsdelene blev der indsamlet et lille fragment af en glaseret flise, som ikke overraskende lå blandt nedbrydningsmateriale i hustomten. Stykket giver et fingerpeg om, at huset kan have haft gulve af glaserede fliser. Allerede i 1170-80'erne eksperimenterede munkene ved Hvideslægtens klosterkirke i Sorø, som nogle af de første i Danmark, med at masseproducere relieffliser af høj kvalitet. Denne produktion blev taget op igen, da klosterkirken var

brændt i 1247, og munkene levede derefter også fliser til talrige sjællandske kirker²⁴. Fragmentet fra Lunden tyder på, at også stormændenes boliger blev prydet med flisegulve. De kan være leveret fra cistercienserklosteret i Sorø.

Fundene fra de hidtidige undersøgelser ved Lunden deler sig i to hovedgrupper. Den ene omfatter spredte fund af våben og rideudstyr fra vikingetiden. Det kan på grundlag af prøvegravningerne ikke afgøres, om de stammer fra en vikingetidsbebyggelse på stedet, eller om der er tale om tilfældigt tabte genstande. En tredje mulighed kan være, at fundene repræsenterer opløjede og ødelagte grave fra vikingetiden.

Den anden fundgruppe knytter sig til ruinerne af det forskansede stenhus med tilhørende landbrugsbygninger og udhuse. Blystykker og flisefragmentet lader formode, at der har været blyindfattede glaserede flisegulve, hvad der vel også har været passende for en middelalderlig stormandsbolig. Påfaldende er det store islæt af hestestyr, især af hesteko, som tyder på, at der har været et stort hestehold til stedet, måske

fordi ejerne har været omgivet af beredne huskarle.

Hestekoene fra Lunden er den almindelige type fra 1100- og 1200-årene. De giver indtil videre sammen med sølvbrochen og seglstampen det bedste grundlag for at fastsætte anvendelsestidspunktet for den forskansede stormandsgård til 1200-årenes anden halvdel. Der er endnu ikke fremdraget fund, som antyder, at stedet har været benyttet efter 1300 og i de følgende århundreder af middelalderen. Da rester af indbo og dele af husholdningen tilsyneladende mangler, er det fristende at forestille sig, at stedet blev ribbet for bohaver, værktøj og redskaber, inden bygningerne og forsvarsværkerne blev jævnet med jorden. Der er imidlertid tale om stikprøveundersøgelser, så kun fremtidige udgravninger vil kunne give et detaljeret billede af borgens indretning, livet på stedet og dets videre skæbne.

Skrevne kilder

Fund af seglstamper kan på fascinerende vis knytte bestemte personers navne til konkrete borge og voldanlæg, men de kan dog ikke umiddelbart være med til at identificere, hvem der har været ejere af de pågældende anlæg²⁵.

Her udgør de skrevne kilder et mere sikkert grundlag. I tilfældet med Lunden peger den brudte seglstampe og det sjældne sølvsmykke på, at nogle af stedets beboere skal søges blandt landets absolutte aristokrati i anden halvdel af 1200-årene. Set i sammenhæng med andre skriftlige kilder foreligger der mulighed for, at det blandt andet var medlemmer af Hvideklanen, der havde deres gang på stedet.

Det bemærkelsesværdige bjælkevåben på seglstampen fra Lunden blev, som nævnt, alene nedarvet i den gren af Hvideætten, der udsprang fra Ebbe Skjalmsen. Det er derfor fristende at søge nogle af stedets aktører blandt ætlinge i denne hovedrige gren på familietræet. Den omfatter bl.a. Knardruplinien, som vi fra de skriftlige kilder ved, ejede en del gods i Nordsjælland²⁶. Det udelukker dog ikke, at familien har haft ejendomme andre steder. Besiddelserne, som var samlet ved arv, giftermål og køb, kom nemlig let til at ligge spredt, for selv dele af et storgods kunne ved arv blive udstykket i det fulde antal arvelodder og følgelig komme på mange hænder. Kendere af middelalderens segl har foreslået en vis Peder Pedersen af Knardrup som seglets

ejer og dermed knyttet hans person til stormandsboligen på næsset ved Tissø. Peders far, Peder Ebbesen til Knardrup, der døde i 1256, kan som nævnt være en anden mulighed. Også andre medlemmer af Hvideslægten kan have haft deres gang på stedet. Vi ved, at Peder Pedersens svoger, Absalon Andersen, den 3. december 1284 underskrev nogle arvedokumenter på et sted kaldet Hallenslevlund. Absalon, der var barnebarn af Esbern Snare, havde været gift med en slægtning, Cæcilie Pedersdatter, som var tiptipoldebarn af den navnkundige Skjalm Hvide. I dokumentet, der er stedfæstet "Hallenslevlund", skrev Absalon Andersen under på, at han overdrog munkene på Esrum Kloster de jorde i Kollerød og Lerelte i Nordsjælland, som han havde overtaget efter Cæcilie. Et andet dokument oplyser, at han tillige indløste familiens gæld til munkene i Sorø, idet han gav sit gods ved Stenmagle lige syd for Store Åmose til dette kloster²⁷. Besiddelserne i Stenmagle havde dog allerede morfaderen, Esbern Snare, givet til klosteret i Sorø, men som det fremgår af den følgende artikel, var det en arv, som kom til at skabe splid mellem munkene og Esbern Snares efterslægt i næsten 100 år.

Brevets udstedelsessted, Hallenslevlund, har man hidtil ikke vidst meget om. Men fundet af seglstampen ved Lunden, der ligger lige nord for den lille landsby Hallenslev, kan være et godt spor. Lunden, der på gamle kort hedder Sæby Lund, hørte tidligere til godset Sæbygård (jf. fig. 6). Endnu i dag udgør Lunden en lille enklave af Sæby sogn, der ligger helt adskilt fra modersognet af Hallenslev sogn. Et tilhørsforhold, som i følge en provstebog fra 1647 kan spores tilbage til midten af 1400-tallet²⁸, men som sagtens kan være af endnu ældre dato. Det var på Sæbygård, at Esbern Snare ifølge en overlevering skulle være død i 1204. Inde i Sæby Kirke, som oprindeligt tilhørte godset, er der mere håndgribelige forbindelser til Hvideslægten. Fine kalkmalerier i kirkens apsis og korbue er dateret til første halvdel af 1100-årene, og paralleller til disse billeder kendes fra andre kirker, så som Tveje Merløse og Kirke Hyllinge, der sættes i forbindelse med Hviderne.

Det er på grundlag af 1284-dokumentet og seglstampen fristende at se de fremdragne ruiner af den forskansede stormandsbolig som det Hallenslevlund, hvor

Absalon Andersen i 1284 ordrede sit bo. Dokumentet nævner også "Kapellanen Herr Jens Præst, Peder kaldet Sap, og Peder kaldet Slaaf og mange andre, der særligt var opfordret og indkaldt til dette"²⁹. Vi får dermed navne på flere af de personer, som var tilstede som vidner. Er udstedelsesstedet, Hallenslevlund, identisk med de påviste ruiner af den forskansede stormandsgård ved Lunden, kan nedrivningen først være gennemført efter den 3. december 1284.

Selv døde brevunderskriveren Absalon Andersen i 1288. Han er et andet bud på, hvem der kan have været stedets ejer. Hans moster, Ingeborg, overtog en del af morfaderens, Esbern Snares besiddelser på Kalundborgegnen, blandt andet borgen i Hærvig, det nuværende Kalundborg. Absalons mor, Cæcilie af Tersløse, må have arvet andre besiddelser på egnen, og Absalon kan derigennem have overtaget Hallenslevlund.

Perspektiver – fundenes fascination

I Danmark kendes der en del tilflugtsborge og permanent beboede borge fra 1100- og 1200-årene³⁰. Ved Lunden tegner bygningsresterne og fundene kontu-

rerne af en forskanset stormandsgård, et såkaldt castrum-curia-anlæg. Hovedbygningen i anlægget har flere træk fælles med salshuse, der kendes fra kongernes, bispernes og aristokratiets borge fra den tid f.eks. Søborg, Kalø, Kalundborg og Pedersborg. På mange af disse har senere tiders borg- og kirkebyggerier imidlertid sløret eller helt fjernet de ældste anlæg. I den sammenhæng rummer ruinerne ved Tissø derfor ganske tankevækkende perspektiver, for her ligger resterne af det formodede Hallenslevlund om ikke intakt, så dog uforstyrret af eftertidens byggerier. De senere års braklægning har tillige for en del beskyttet de yderst sårbare rester af fundamenter og anlægspor mod at blive yderligere ødelagt ved landbrugsdrift. Hallenslevlund kan dermed vise sig at være noget af et særsyn og gemme en af de få muligheder, vi har i Danmark for at frilægge og undersøge et befæstet gårdanlæg fra 1200-årene i sin helhed. De navngivne aktører fra Hvide-slægten skærper nysgerrigheden for at give den skrevne historie nogle håndgribelige, arkæologiske rammer (fig. 17). Samtidig giver fundene fra vikingetiden og stedets placering nær et af landets betydeligste stormandssæ-

der fra vikingetiden anledning til at spørge, om der var en sammenhæng mellem vikingetidens magtcenter og Hvidernes senere dominans i området?

Udgravningerne af stormandsæderne ved vestbredden af Tissø har vist, at yderst magtfulde personer havde deres domicil lige nord for Lunden i de sidste århundreder af jernalderen og frem til midten af 1000-tallet. Her udøvede de magten, administrerede handelen og ledede de religiøse fester i tilknytning til den gamle offersø. Det kan være nogle af disse stormænd, der er nævnt på de to runesten, som nu står i våbenhuset i den nærliggende Gørlev Kirke (se Marie Stoklunds artikel). En lang række fund fra vestbredden af Tissø afspejler tillige værdifulde kontakter til det frankiske område, der var datidens betydeligste magtpolitiske centrum i Europa.

Skrevne kilder fortæller, at Hviderne ejede godser i denne del af Vestsjælland allerede i begyndelsen af 1100-årene. Adskillige kirker står endnu som monumenter over familiens storhedstid, blandt andet de ældste dele af Sæby Kirke fra begyndelsen af 1100-årene (fig.18)³¹. Sammen med overleveringer om et samtidigt

Fig. 17a og b. Stifterbilleder i korbuen i Gørlev kirke ca. 6 km fra Lunden. De dateres til midten af 1200-årene og forestiller et fornemt ægtepar, som giver en kirke til Guds ære. Kalkmalerierne kan anskueliggøre, hvordan ejerne af Hallenslevlund og deres gæster har været klædt. Billederne illustrerer antagelig fru Ingeborg, Esbern Snares datter, og hendes mand Peder Strangesen, der var Absalon Andersens moster og onkel. Gørlev Foto.

voldsted ved Sæbygård kan de markere, at overordnede aristokratiske og religiøse samlingspunkter forblev ved søen, da vikingetidens stormandssæde ved vestbredden af Tissø blev nedlagt i midten af 1000-tallet. Samme mønster finder vi ved

Fjenneslev nær Sorø, der var Absalons og Esbern Snares fædrene gods, og som regnes for Hvideslægtens kerneområde. Også her blev der tidligt i 1100-årene opført et herresæde med tilhørende kirke, (se Esmarks artikel fig. 2) og lige i nærheden

er der gjort rige fund fra vikingetid. Her står også runestenen over Sasser, der satte bro. Stednavnet Frøysmose tyder på, at her har været en hedensk offermose svarende til Tissø. Lige som også stedet Gulager, ganske som ved Tissø, antyder, at her på et tidspunkt har været opsamlet bemærkelsesværdige guldfund³². I to af Hvidernes primære godsområder er der således tegn på områdekontinuitet mellem vikingetidens magtcentre og middelalderens magtsymboler, som endnu er synlige i landskabet.

I 1000-tallets Frankrig manifesterede de mænd og slægter, der oprindeligt havde været tilsynsførende og forvaltere på magthavernes godser, sig ret hurtigt som arveberettigede herremænd ved at konsolidere deres magtrelationer og ved giftermål ind i gamle og magtfulde slægter³³. Det samme kan have gjort sig gældende for Hviderne, der blev en af de mest indflydelsesrige slægter i Danmark i løbet af 1000- og 1100-årene. De blev gift ind i kongelige slægter. De opfostrede børn fra kongeslægten. De havde nære forbindelser til udlandet, de rejste meget og har sikkert taget ved lære af forholdene i både Tyskland og Frankrig.

Fig. 18. Genbrugstømmer fra vikingetiden i Sæby Kirke. Kalkmalerier inde i kirkens apsis og korbue er dateret til første halvdel af 1100-årene og paralleller kendes fra andre kirker, der sættes i forbindelse med Hviderne. Dateringer uha. træets årringe har påvist, at træet som den indmurede planke er udhugget af, er fældet omkring 1040 e.Kr. Planken har oprindeligt stået i et andet bygningsværk, formentlig, 50–70 år, inden den omkring år 1100 blev genbrugt som ankerbjælke i murværket ved opførelsen af den lille romanske stenkirke. Foto Lisbeth Pedersen.

De arkæologiske fund fra vikingetidens stormandssæde lige nord for Lunden viser, at der var kontakter til disse toneangivende områder i Europa allerede i slutningen af jernalderen og i vikingetiden. Hvis Hviderne konsoliderede deres magt og opstigning i datidens magtstrukturer på samme måde, som det skete i de fran-

ske områder, kan det meget vel have været slægtens forfædre, der har siddet som lokale magthavere eller kongelige forvaltere på vikingetidens magtcentre i Vestsjælland. Domiciler, der imidlertid blev nedlagt og flyttet, i takt med at nye økonomiske, politiske og religiøse magtcentre opstod omkring Slagelse, Ringsted, Sorø

og Roskilde i slutningen af 1000-tallet og begyndelsen af 1100-årene³⁴.

Det er ikke til at vide, om den skat, som den gamle mand ledte efter ved bredden af Lunden i slutningen af 1800-tallet, dukker op en dag. Det står derimod klart, at jorden ved Lunden gemmer værdifuld ny viden om, hvordan en befæstet stormandsgård fra 1200-årene har været indrettet.

Der foreligger også fund, som i sammenhæng med Tissøs mange og specielle levn fra vikingetiden kan rumme vigtige informationer om udviklingen af de politiske og religiøse magtstrukturer i Danmark i skiftet mellem vikingetid og middelalder. Den gamle offersø er langt fra tømt for skatte, der kan uddybe vor viden om Danmarkshistorien og fra tid til anden endog være med til at give den et europæisk udsyn.

Noter

- 1 Kræmmer 1999; Johansen 2001
- 2 Nørlund 1927; Ulsig 1968 og 2000 s. 89ff; Ranvig 1986
- 3 Høng Lokalhistoriske Arkiv: fortegnelse over sagn fra egnen, der er registreret i Dansk Folkemindesamling
- 4 Indleveret til og registreret på museet i Holbæk, der i 1982 administrerede det arkæologiske arbejde i Vestsjællands Amt. Tak til museumsinspektør Niels Wickmann, Holbæk Museum, for oplysninger om fundet
- 5 Oplysninger om proprietær Lunds samling, nr.123-29 under museumsnummer 16.743-68 på Kalundborg og Omegns Museum
- 6 Oplysninger venligst stillet til rådighed af arkæolog Anders Fischer, Kalundborg. Desuden brevveksling med forhenværende slotsgartner Christian Thomsen, KAM j. nr. 2000009
- 7 Rapport af 23.02.2000 for fosfatkartering ved museumsinspektør Niels Hartmann, Kalundborg og Omegns Museum
- 8 KAM j. nr. 2000009.
- 9 Tak til museumsassistent Jens Nielsen, Kalundborg og Omegns Museum, rendegraverfører Benny Olsen fra Vagn Kirkegaard og Steen Ahlgren for rart og konstruktivt samarbejde under udgravningen. Ligeledes tak til ejerne Jens og Tut Rasmussen, Lunden 6 og forpagter Steffen Skadhauge, Sæby for deres store imødekommenhed over for vore ønsker om arkæologiske udgravninger på stedet. I forbindelse med udarbejdelse af dette manuskript vil jeg ligeledes gerne takke arkæolog Anders Fischer, Kalundborg og gårdejer Gunnar Jørgensen for gode og udfordrende kommentarer til tidligere versioner af artiklen.
- 10 Liebgott 1982, s. 130ff; Stiesdal 1982; Andersen 2000, s. 21ff.
- 11 Olsen 1986; Liebgott 1989
- 12 Møller 1964.
- 13 Liebgott 1982, s. 132; Hartmann 2002, s. 54ff
- 14 Holleufer 1990, s. 55.
- 15 Tak til lektor Theo Kristensen, Kalundborg for hjælp med beregninger. De opbevares sammen med udgravningsbetretning under KAM j. nr. 2000009.
- 16 Pedersen, A. 2001, s. 30.
- 17 Verwohlt 1984, s. 197.
- 18 Ernst Verwohlt, Roskilde og museumsinspektør Michael Andersen, Roskilde Museum, takkes for megen hjælp med de heraldiske udredninger og oplysninger om seglstampens betydnig.
- 19 Tak til Sigvard Mahler Dam, Høng for kommentarer til fortolkning af mulige ejere af seglstampen fra Lunden. Korrespondance opbevares under KAM j. nr.2000009.
- 20 Andersen 2002 s. 66.
- 21 Christensen 1957, s. 106.
- 22 Andersen 1971, s. 127ff.
- 23 Andersen 1971, s. 213ff.
- 24 Hansen 2003, s. 248.
- 25 Andersen 2002, s. 66.
- 26 Ulsig 1968 s. 78; Kramer 2001, s.7.
- 27 Ulsig 1968, s.78.
- 28 Lundøe 1949 s. 31.
- 29 Christensen 1957, s. 77.
- 30 Olsen 1986; Liebgott 1989.
- 31 Johansen 2001, s. 9-113; Pedersen 2002 s. 22.
- 32 Gennemgang af Det Kulturhistoriske Centralregisters sognebeskrivelse for sognene Alsted, Fjenneslev og Slaglille; Pedersen 2001, s. 60
- 33 Boucard 1981, s. 521.
- 34 Pedersen 2001, s. 60 ff.
- 35 Pedersen 2002, s. 22 ff.

Litteratur

- Andersen, C.B.H. 2003: Boliger på borge. *Bolig og Familie i Danmarks Middelalder*. Roesdahl, E. (red). Jysk Arkæologisk Selskab.
- Andersen, H. H. m.fl. 1971: *Århus Sønder vold – en byarkæologisk undersøgelse*. Jysk Arkæo-

logisk Selskabs Skrifter - bind IX. Nordisk Forlag. København.

Andersen, M. m.fl. 2000: En stormandsgård fra den ældre middelalder ved Sankt Jørgensbjergkirke. *Civitas Roscald - fra byens begyndelse*. Roskilde Museums Forlag.

Andersen, M. 2002: Segl-stamper fra middelalderen i danske samlinger. *Middelalderlige segl-stamper i Norden*. Andersen, M. m.fl. (red). Roskilde Museums Forlag.

Boucard, C. 1981: The Origins of the French Nobility. *The American Historical Review*. Vol 86.

Hansen, B. A. 2003: Gulve - i kirker. *Bolig og familie i Danmarks Middelalder*. Roesdahl, E. (red). Jysk Arkæologisk Selskab.

Christensen, C.A. 1957: *Amts-udgaven af Danmarks Riges Breve*. Udgivet af Det Danske Sprog og Litteraturselskab under ledelse af Franz Blatt. Frederiksborg - Holbæk Amter. 2. del 1250-1322. København.

Hartmann, N. 2002: En landsby lagt i grus. *Fra Holbæk Amt 2002*. Vejlø Print. Kalundborg.

Holleufer, L. 1990: *Kalundborg i Middelalderen. En undersøgelse af byens topografiske udvikling indtil 1547*. Hovedfagsspeciale ved Aarhus Universitet 1985. Udgivet af Kalundborg og

Omegns Museum og Middelalderarkæologisk Nyhedsbrev. Kriminalforsorgens Trykkeri, Horsens.

Johansen, M. m. fl. 2001: *Thi de var af stor slægt. Om Hvide-slægten og kongemagten i Danmarks højmiddelalder*. Forlaget Skippershoved.

Kramer, F. E. 2001: Hviderne i Nordsjælland. *Nomus*. 1/2001. 14. Årgang. Nordsjællands Museumsforening.

Kræmmer, M. 1999: *Den hvide klan. Om Absalon og hans slægt og om magtspillet og magtens mænd i det 12. århundrede*. Spektrum.

Liebgott, N.K. 1982: Jernløsegård. En middelalderlig gård-tomt i Sønder Jernløse, Holbæk Amt. *Aarbøger for Nordiske Oldkyndighed og Historie*. 1980

Liebgott, N.K. 1989: *Dansk Middelalder Arkæologi*. Gads Forlag. København.

Lundøe, J. P. 1949: Ved Tissøens Bredder. *Fra Holbæk Amt*.

Nørlund, P. 1927: *Jorddrotter paa Valdemarstiden*. Festskrift til Kristian Erslev. Den Danske Historiske Forening. København.

Møller, E. 1964: *Tegl nr. 8. Teglintustriens Tekniske Tjeneste*. Olsen, R.A. 1986: *Borge i Danmark*. Centrum.

Pedersen, A. 2001: Skatten fra Bjæverskov nok en gang. *Årbog for*

Køge Museum 2001. Køge 2002

Pedersen, L. 2001: Som perler på en snor- kulturmiljøer fra Store Åmose til Storebælt. *Fra Holbæk Amt 2001*.

Pedersen, L. 2002: *Årets Gang 2002*. Beretning for Kalundborg og Omegns Museum. Kalundborg.

Ranvig, S. 1986: *Sorø Krøniken*. Bind 1 og 2. Finn Jacobsens Forlag. København.

Stiesdal, H. 1982: Gård og kirke. Sønder Jernløse-fundet belyst ved andre sjællandske eksempler. *Aarbøger for Nordiske Oldkyndighed og Historie 1980*. København.

Verwohlt, E. 1984: Hvide-slægtens heraldik. *Heraldisk Tidsskrift*. Bind 5, 2. halvbind. København.

Ulsig, E. 1968: *Danske Adels-godser i Middelalderen*. Skrifter udgivet af det historiske institut ved Københavns Universitet - Bind. II. Nordisk Forlag. København.

Ulsig, E. 2000: The Estates of Absalon and the Hvide Family. *Archbishop Absalon and his World*. Friis-Jensen K. m. fl. (red). Roskilde Museums Forlag 2000.